

Bağdat'ın Kâdî Kudâtı ve İslam Fıkhdındaki Etkisi ^a

SUBHÎ MAHMASÂNÎ

Çeviren / Translated by

 ERCAN ESER ^b

Geliş Tarihi: 28.04.2021 | Kabul Tarihi: 17.10.2021

Öz: Irak eski zamandan beri özellikle Kufe re'y ehli ekolü (medrese) için bir merkez olmuştur (Eski zamanlardan beri Irak özellikle de Kufe). Bu ekolü sahabeden Abdullah b. Mes'ûd, Hammâd b. Ebî Süleymân, İmâm A'zam Ebû Hanîfe en-Nu'mân ve öğrencileri, özellikle bu makalenin konusu olan Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî ve diğerleri olmak üzere birçokları bu ekolü te'sis etmiş, onun mensubu olarak fıkıh anlayışını yaymıştır.

Anahtar Kelimeler: Kâdî kudât, Ebu Yusuf, Kufe, re'y ehli, ekol.

^a Subhî Mahmasânî, "Kâdi'l-Kudât Bağdâd ve Eseruhû fi'l-Fıkhi'l-İslâmî", *Mecelle Mecmei'l-Luğati'l-Arabiyye bi Dımeşk*, 44, 1969.

^b Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Böl. ercaneser@gmail.com

Baghdad's Qadi al-Qudat and Its Influence on Islamic Jurisprudence

Abstract: Since ancient times, Iraq has been a center especially for ahl ar-ra'y of the Kufa school (madrasa) (Since ancient times, Iraq especially Kufa). Abdullah b. Mas'ud, Hammad b. Abu Sulayman, Imam A'zam Abu Hanifa an-Nu'man and his students, especially Abu Yusuf and Muhammad ash-Shaybani and others, who are the subject of this article, established this school and spread the understanding of fiqh as its members.

Keywords: Qadi al-qudat, Abu Yusuf, Kufa, ahl ar-ra'y, echol.

Ebû Yûsuf ve Etkisi

Ebû Yûsuf Kûfe ehlinden Yakûb b. İbrahim b. Habîb b. Sad el-Ensârîdir. Hicri 182 tarihinde vefat etmiştir. Çocukluğundan itibaren ilme âşık olan ve ona teşvik eden ilimde gayret sahibi büyük bir alimdir. Kendisinden şöyle rivayet edilmiştir: *“İlim öyle bir şeydir ki sen bütününü verinceye kadar o sana bir kısmını vermez.”* Ebû Yûsuf hafızdı ve Irak ehlinden hadise en fazla ittiba eden fakihlerlendi. Çocukluğundan itibaren İmam Azamın ilim meclisinde ve Kâdî Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ (ö.148 h.)'nin ilim meclisinde bulunmuştu. O iki ilim meclisi hakkında şöyle demiştir: *“Dünya’da Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ’nın ilim meclisinde bulunmamdan bana daha sevimli bir şey olmamıştır. Fıkıh bakımından İmam Ebû Hanîfe’den daha fakih kimse görmedim ve ne de İbn Ebî Leylâ’dan daha hayırlı bir kâdî görmedim.”* Aslında Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe’nin fıkıhından çok etkilenmiştir. Meseleleri tedkik etmek, mezhebi tedvin etmek ve yaymak konusunda ona ittiba etmiş ve katılmıştır. Bazen usûl ve furû’ meseleleri gibi bir meseleden sonra diğer bir meselede ona muhalefet etmiştir.

Kevserî ve diğerleri onu mutlak müctehid olarak kabul etmişlerdir. Ancak Ebû Yûsuf İmam Ebû Hanîfe’nin güzelliğini itiraf ederek ona bağlılığını devam ettirmiştir. Tarihçilerin büyük bir bölümü İmam Azam ve ashabının fıkıhının tek bir müctehidin fıkıhı olmadığını, topluluğun topluluktan intikal ettirdiği fıkıh olması itibarıyla Ebû Yûsuf’u Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ile birlikte imam Azam’ın meşhur ashabından sayarlar.

Keza Ebû Yûsuf hakimlik sanatının bir kısım üslup ve metodu İmam Alî b. Ebî Talib (r.a) ve Kadı Şureyh döneminden elde eden İbn Ebî Leylâ’dan almıştır. Ebû Yûsuf Hz. Peygamber’in (s.a.v) *“Sizin en fazla hüküm vereniniz Alî’dir”* anlamındaki hadisinden dolayı bilhassa ferâiz meselelerinde İmam Alî’nin hükümlerini (kadâ) temel alırdı. Ammâr b. Ebî Malik’in şöyle dediği rivayet edilir: *“Şayet Ebû Yûsuf olmasaydı Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ anılmazdı, ancak Ebû Yûsuf onların görüşlerini yaydı ve ilmimi neşretti.”* Bu söz mübalağa olmakla beraber İslam fıkıh tarihinde Ebû Yûsuf’un *Ebû Hanîfe*

ve İbn Ebî Leylânın görüşlerinin yayılmasında bariz etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu etkinin oluşmasında Bağdat'a gelişi, el-Mehdî, Musa el-Hâdî ve sonra Hârûn er-Reşîd gibi üç halife döneminde hakimlik görevini üstlenmesi etkili olmuştur. Ebû Yûsuf İslam'da *kâdî'l-kudât* ünvanını alan ilk fakihdir. Ayrıca hakimlik görevini icra eden alimlere özel bir kıyafet kullanmalarını sağlayarak ilk kez ayrıcalık tanımıştır. Hakimlik (kadâ) hususunda meşhur olmuştur. Daha sonra hayatta iken Bağdat'ın batı tarafının hakimliğine atadığı oğlu Yûsuf'a miras bırakmış ve Harun er-Reşîd te bu tayini onaylamıştır.

Böylece imam Ebû Hanife'nin hakimlik görevinden kaçındığı gibi Ebû Yûsuf bu görevden kaçınmamıştır. Zira İbn Habîra ve Ebû Cafer el-Mansûr, imam Ebû Hanife'ye hakimlik makamını üstlenmesini teklif ettiklerinde kabul etmemiştir. Ancak Ebû Yûsuf'un ölümünden önce kendisinden şöyle söylediği rivayet edilir: *"Keşke ben bulunduğum fakirlik üzere ölseymdim ve hakimlik görevine girmeseydim. Ancak ben Allah'ın lütfu (hamd) ve nimetiyle bir haksızlığı/adaletsizliğe sapmadım. Sultana veya halka hasım olan kimseye müsamaha etmedim."* Yine şöyle dediği rivayet edilir: *"Allah'ım biliyorsun ki kulların arasında verdiğim bir hükümde bilerek ücret almadım bir hüküm konusunda senin kitabına ve Peygamber'inin sünnetine uygun olmasına gayret ettim. Bana müşkil olan her meselede Ebû Hanife'yi benimle senin aranda kıldım. Allah'a yemin olsun ki O bana göre senin emrini bilen ve bildiği halde haktan ayrılmayan kimsedir."* Hakimlik görevinde iken Ebû Yûsuf'a arz edilen ameli meseleler ictihad etmesinde, meseleleri detaylandırmasında, re'yle amel etmeyi genişletmesinde, insanlara kolaylık sağlamasında büyük oranda etkili olmuştur. Bütün bunlar Kur'ân-ı Kerim ve hadis gibi şerî nakli deliller yoluyla veya icma ve kıyas gibi akli delillerle olabildiği gibi zaman zaman istihsân, hileler (*mehâric*) ve benzeri yollarla da olmuştur.

Keza hakimlik makamı Ebû Yûsuf'a Hanefi mezhebini uygulama, geniş ölçüde yayma konusunda etkili olma imkanını sağlamıştır. Başkadı (*kâdî'l-kudât*) hükümleri denetleme görevine ek olarak hakimlerin ve devletin farklı bölgelerindeki görevlilerin denet-

leyicisi konumundaydı. Hüküm ve idarede *ulu'l-emr'*e ve halife'ye yakındı. Karşılaştığı sorunlarda ve meydana gelen hadiselerde onlara işaret ederek fetva veriyordu.

Kısaca Ebû Yûsuf, fakih, kâdî, müşâvir ve müftü olarak hukuki anlaşmazlıkları çözmede elde ettiği tecrübe ve kendisine göre sahih hadislerin bir kısmına müttali olmanın gereği olarak Hanefi mezhebinin ıslahı, zenginleştirilmesi ve te'sisine bâriz fiili katkı sağlamıştır. Böylece Hanefi mezhebinin genişlemesine, ilmi ve ameli olarak yayılmasına etkisi olmuş hatta bugün intişar eden İslam mezheplerinin en geniş olma hüviyetine kavuşmuştur.

Hanefi mezhebi fıkıh kitaplarında Ebû Yûsuf'un fıkıh konusundaki görüşleri meşhurdur. Onun bir çok telif eseri bulunmaktadır., özellikle *Kitabu'l-Harac*, *er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi*, *Kitâbu İhtilâfi Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* adlı eserleri bize ulaştırmıştır. *Kitabu'l-Harac* adlı eserine daha sonra değineceğiz.

Er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi adlı eserinde cihâd konuları, ğanimetler, savaş ve barış hükümleri yer almaktadır. Bu kitapta imam Evzâi'nin görüşlerinin açıklamalarına? yer verilir, daha sonra Evzâi'nin görüşleriyle Ebû Yusuf'un görüşleri mukayese edilir ve Hanefi mezhebi imamlarından gelen görüşlerle bunlara cevap verilir. *er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi* adlı eser Haydarabat'ta İhyâu'l-Meârifî'nin Nu'mâniye heyeti tarafından yayınlanmıştır. Aynı şekilde bu kitap imam Şafiî'nin *el-Um* adlı eserinin son cildi üzerine yapılan ilavede (*taallukât*) yayınlanmıştır.

Kitâbu İhtilâfi Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ adlı eser de aynı şekilde Şafiî'nin *el-Um* adlı eserinin sonundaki ilavede (*taallukât*) basılmıştır. Bu eserde Ebû Yûsuf muhtelif fıkıh bablarında iki hocası arasındaki görüş farklılıklarını (ihtilafı) zikreder. Bu eser ihtilaf konusunu iyice anlamak isteyen için önemli bir eserdir. Daha sonra İmam Ali, İbn Abbas, Kâdî Şureyh ve diğerleri gibi selef imamlarının bir kısmının söylediği ile bunu? mukayese yapar ve kendisinin doğru olarak kabul ettiği ve genellikle imam Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğu bir görüşle eserini sonlandırır. Her hâlükârda bu tür yazı ve tasnif derin ilmi tetkike, gerçek uzmanlığa ve ilmi dirayete delalet

eder. Bu eser, fakihlerin ihtilafları veya şeriatler ile mezhepler arasındaki mukayeseli hususlara değerli bir katkı sağlamaktadır.

Ebû Yûsuf'un Fıkhî Metodu

Ebû Yûsuf fıkıh usulü konusunda Irak ekolü ile genellikle r'ey ehli ekolünün metodunu takip etmiştir. Ancak o diğer arkadaşlarının (*ashâb*) kabul etmediği ona göre sahih olan nebevî hadislerden birçoğunu kabul etmiştir. Bu bakımdan bazen hadis ehline, kitap ve sünnetten ibaret olan nakli delillerle temayül eder. Çünkü onun vefatında şöyle dediği rivayet edilir: “Allah'ın Kitabı ve Resulünün (s.a.v) sünnetine muvafık olanlar hariç fetva verdiğim her görüşten dönüş yaptım.”

Keza İmam Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği rivayet edilir: “Hadisi ilk talep ettiğimde Kâdî Ebû Yûsuf'a gittim”. Ancak ne Ahmed b. Hanbel ve ne de güvenilir (sika) muhaddislerin çoğu Sahihlerinde ve Sünenlerinde ondan hadis rivayet etmemiştir.

Hadise yakınlığına rağmen genel olarak Ebû Yûsuf'un metodu rey ehlinin metodu olmuştur. Bunun için icma, kıyas ve istihsan gibi akli deliller metoduyla ictihad ve re'y (*a'mâl*) konusunda onların benzeri metod yayıldı.? Bilakis aşağıda arz edeceğimiz örneklerde de göreceğimiz gibi mezhepteki diğer ashabından daha fazla bağımsız olarak verdiği hukuki hükümler (*fetva*) kendisinden rivayet olunmuştur. Bu makale söz konusu delilleri ayrıntılarıyla açıklama imkânı vermiyor. Ancak genellikle Ebû Yûsuf'un bazı görüşlerinin etkisinin olduğu dikkate alındığında istihsan delilini kısaca açıklamada bir sakınca bulunmamaktadır. İstihsân: el-Mebsût adlı eserin sahibi Serahsî'nin Hanefi mezhebindeki *zahiru'r-rivâye* kitaplarının şerhinde tarif ettiği gibi şöyledir: “kıyası terk etmek, insanlara en uygun olan görüşü almak... kolaylık için zorluğu terk etmektir.” Bu tanımlı şu ayet “Allah sizin için kolaylık diler zorluk dilemez.” (Bakara, 2/185), ve şu hadise “Dininizin hayırlısı kolaylıktır.” ve önceki benzer genel fıkıh kurallarına dayandırmıştır. Diğer bir ifadeyle istihsân şerî bir delildir, kıyasın terk edilerek örf, yahut maslahat veya zaruret ya da ihtiyacın gerektirdiği şeye ittiba etmek demektir. Örneğin Hanefiler insanların ihtiyacından dolayı *bey' bi'l vefâyı* caiz görmüşlerdir. Bu

kıyasa aykırı olarak istihsan metoduyla caiz görülmüştür. Ebû Yûsuf'un ele aldığı fıkıh bablarının birçok yerinde idâri istişâreler ve hakimlik makamıyla ilgili konularda fikhî istihsânın etkisi gözükür. Haraç ve idari işler ile valilerin sorumluluklarına ihtimam göstermeleri bunlardandır. Yine çıkış yolları/çözümler (*mehâric*) veya şerî hileler, adet ve ihtiyaçların değişmesine uygun olarak icihadın değişmesi, zaruretten dolayı kolaylık sağlanması, *umûmu'l-belvâ*, hakkın kötüye kullanılmasına engel olmak ve bazı özel hükümler bunlardandır. Bu meselelerin tümüyle ilgili bazı örnekler zikredeceğiz.

Harac ve İdâre

Ebû Yûsuf'un telif ettiği ve bize kadar ulaşan *Kitâbu'l- Harac* Halife Harun er-Reşid'e yazmış olduğu kıymetli bir çalışmadır. Esas olarak ğanimetler, haraç, sadakalar, cizye, öşür ve devletin diğer vergi ve mali işlerinden bahseder. Aynı şekilde tazmin hükümlerinin bir kısmı ile ona benzer hükümlere kısaca yer verilir.

Bu eser (risâle) mukaddimesindeki nasihatlarla hukuki hükümlerden oluşmaktadır. Amel etmenin ve takvanın faziletini vurgular, vatandaşlar/halk (raiyye) arasındaki adalet ve eşitliğin sağlanmasının önemini teyid eder. İnsanlar arasında atasözü gibi kullanılan ve dillerde tekrarlanan? şeyler de bu hükümlerdendir. Bunlardan bahsedilmeğe değer olanlardan birkaçını zikredeceğiz.

Ebû Yûsuf amel ve ıslah konusunda Harun Reşid'e şöyle demiştir: “*Bugünün işini yarına bırakma...Allah katında ıslahtan daha sevimli ve fesattan da daha fazla buğz edilen bir şey yoktur.*” Ebû Yûsuf, Harun Reşid'e teennî, takva ve islâh konusunda şöyle demiştir: “*Allah'ın emri konusunda yakın ve uzak insanları katında eşit kıl, Allah'ın emri konusunda kınayanın kınamasından korkma, sakın çünkü korku kalple olur lisan ile olmaz. Allah'tan sakın çünkü takva sakınmakla olur, kim Allah'tan sakınırsa Allah onu korur.*”

Adaletle ilgili olarak çokça nasihat yapmış, zulümden sakındırmış ve sorumluluğu hatırlatarak şöyle demiştir: “*Şüphesiz çobanın efendisine karşı yerine getirdiği sorumluluğu yöneticiler de Rabbine karşı yerine getirirler. Allah'ın seni yönetici kıldığı ve sana ihsanda bulunduğu*

hususta günün bir saati de olsa hakkı ikame et...yöneticinin zulmü halkın helâkidir. Güvenilir ve hayır ehli olmayan kimselerden yardım istemek halkı yok (helâk) etmektir... Allah her nefsi kazandığı ile cezalandıracaktır. Şüphesiz Allah hesâbı çabuk görendir."

Ebû Yûsuf kitabında daha sonra halkın haklarını korumada devletin sorumluluğu olan önemli bir meseleye değinir ve şöyle der: *"Devlet başkanının bilinen (ma'ruf) sabit bir hak olmadan hiç kimsenin elinden bir şeyi alma hakkı yoktur."* Ömer b. Abdilazîz'in ordusunun geçerken ekin tarlasına verdiği zarar sebebiyle ekini zarar gören kimseye nasıl tazminde bulunduğu rivayet edilir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) *"Devlet başkanı (imam) çobandır raiyye-sinden sorumludur."* anlamındaki hadisi, devletin valilerinden ve görevlilerinden sorumlu olduğunu, kamu maslahatı düşüncesini vurguladığını ve devletin kamu maslahatını gözetmesi ve halka hizmet etmesi gerektiğini ifade eden güzel bir örnektir.

Hayatım üzerine yemin ederim ki bu adil bir kuraldır ve günümüzde idare hukuku ile ilgili devletin sorumluluğu hususunda en son teorilere uygundur. Bunun anlamı devlet ve devlet görevlilerinin küçük veya büyük olsun her konuda halkın hizmetçileri ve haklarının koruyucu olması, halkın efendileri ve diktatörleri olması değildir. Şair Muarrî bu ilkeyi unutan kimseyi tenkit ederken söylediği şu sözlerle bunu doğrulamaktadır.

Halka zulmettiler, onları aldattılar, maslahatlarına düşman oldular ve bunları icra ettiler.

Ebû Yûsuf, Harun er-Reşîd'e sadece bu kuralı hatırlatmakla yetinmemiş bilakis bu kuralın uygulanması hususunda fiili denetim yapmasını öğütlemiştir. Ve ona şu teklifte bulunmuştur:

"Bana göre iyilik sahibi, iffetli, dinine ve emanetine güvenilen kimselerden deneticiler gönderilmeli, valilerin durumlarını, buldukları belde-lerde yaptıkları işleri, vergileri nasıl topladıkları, haraç ehline karşı görevlerini nasıl icra ettikleri hakkında soruşturma yapılmalıdır. Şayet soruşturma neticesinde onların haksız tutum ve davranışları sabit olur ve doğrulanırsa halktan zorla fazla olarak aldıkları mallara el konulup geri veri vermeleri için ibret olacak şekilde hesaba çekilmelidirler..."

Bu, Allah'a yemin olsun ki daha güzel denetleme ve daha kesin kontroldür, halkın maslahatına daha uygun doğru görüştür ve olması gerektiği gibi genel velayeti (*velâyeti'l-âmmе*) korumaya daha uygundur. Daha sonra bu anlamda Ebû Yûsuf Harun er-Reşîd'e şu anlamda nasihatte bulunmuştur: Gariplerin, talep edenleri? bulunmayanların ve varisleri olmayanların hakimlerin ellerindeki malları veya talep edeni ve davacısı olmayanların hırsızların ellerinde bulunan malları Müslümanların beytu'l-malına bırakmaları vaciptir. Bu işlerin tümü, halkın ve devletin malını korumaya özen göstermek demektir.

Ancak haraç ve diğer vergiler hususuna gelince bu bahsedilmeye değer. Bu meselelerin hükümleri hakkında tarihi ve fikhî açıdan açık bir nur ilka olmuştur. Ebû Yûsuf bunu açıklamakla iktifa etmemiş, bilakis haracın hükümlerini ta'dîl etmek hususunda selef alimlerinin görüşlerini iyice araştırmış ve tenkitçi ilmi bir ruhla onların delillerini zikretmiştir.

Ebû Yûsuf'un Ömer b. Hattab dönemindeki haraç vergisinin ne kadar olduğunu, daha sonra maslahata uygun olarak kendi döneminde nasıl değiştiğini zikretmesi bunun bir örneğidir. Yine arazilerin savaşa katılanlar arasında Hz. Ömer'den önce nasıl taksim edildiği ile ilgili uygulamayı zikretmesi buna örnektir. Nitekim Enfâl suresindeki ayet-i kerimeye uygun olarak humusun tamamlanmasından sonra şerî masraf yerlerine harcanması için ganimetlerin dağıtımındaki uygulamayı zikretmiştir. Daha sonra Horasan, Mısır, Irâk ve Şam'ın fethinden sonra Hz. Ömer'in bu yönteminden nasıl döndüğünü zikretmiştir. Çünkü Hz. Ömer ganimet arazisini savaşa katılanlar arasında taksim etmeyi reddetmiştir. Bilakis o arazi sahiplerine cizye ve haraç vergisi koyduktan sonra onları elinde bulunduranlara bırakmıştır. Bu uygulamayı devlete daima kaynak temin etmek için yapmıştır.

Aynı şekilde *Kitâbu'l-Harac* adlı eserinde fikhın furû ile ilgili çok sayıda diğer hükümler de zikredilmiştir. Özellikle fiili tasarruflar ve

cezalarla (*cinâyât*) ilgili tazmin konusunda birçok hüküm yer almaktadır. Aşağıda bunlarla ilgili bazı örnekler göreceksiniz.

Mehâric ve Şerî Hileler

Fukaha fıkıh meselelerinin çözümü (*mehâric*) ve hilelerin meşruiyeti ile ilgili genelde ihtilaf etmiştir. İbn Hanbel, Şafîi ve Malik gibi cumhuru ulemâ hileleri şeriatın maksatlarını ortadan kaldıran vasıtalar şeklinde değerlendirerek hepsini haram kılmıştır. Çünkü bu maksatları ihya etmek ve bu maksatlara engel olacak bütün vasıtaları yok etmek/ engellemek gerekir. Fukahanın bir kısmı belirli şartlarla hileyi caiz görmüştür. Nitekim Ebûbekir el-Hassâf'ın hileler hakkındaki kitabı gibi bazı Hanefi fıkıh kitaplarında bunu görüyoruz. İmam Ebû Yûsuf'un hileler hakkında bir kitap yazdığı söylenir. Ancak bize ulaşmamıştır. Ondan bazı örnekler bize nakledilmiştir.

Ebû Yûsuf ve çağdaşlarının caiz gördüğü hile metodu veya şerî çözümlerin (*mehâric*) özeti -onların ifadesiyle- naslarla çatışmayan güzel tedbirlerdir. Bunlarla bir hakkı iptal etmeden veya batılı hak kılmadan yahut şüphe ve saptırmaya girmeden haram, günah ve ikilemden kurtulmak kastedilir.

Re'y ehlinde rivayet edilen şu husus buna örnek gösterilir: onlar yemin edenin şayet mazlum ise niyetini dikkate almışlardır. Yeminde asıl kural yemin teklif eden hâkimin (*mustahlif*) hakkı yemin edenle (*hâlif*) ilişkili olduğu için yeminin, yemin teklif eden hâkimin (*mustahlif*) niyetine göre olması gerekir. Bu husus ancak başkasının hakkını iptal etmeksizin haksızlıktan kurtulmak için dikkate alınır.

Keza el-Hatîb Ebû Yûsuf'tan şöyle rivayet eder: Müminlerin emiri Harun er-Reşîd Ebû Yûsuf'u bir defasında geceleyin evine çağırır ve yanında oturan İsâ b. Ca'fer'in cariyesini kendisine hibe etmeyi veya satmayı reddettiğini söyler. Buna gerekçe olarak cariyesini boşamaya, azad etmeye ve sadaka olarak vermeye yemin ettiğini dolayısıyla bu cariyeyi satmaya ve hibe etmeye malik olmadığını söyler. Harun er-Reşîd Ebû Yûsuf'tan bu durumdan bir çıkış yolu bulmasını istedi. O da şöyle cevap verir: "O kişi cariyenin yarısını sana hibe eder yarısını da sana satar" zira yemin kâmil bir satış veya

kâmil bir hibe üzerine yapılmıştır. Yoksa cariye'nin bir kısmının satışı veya hibe edilmesi üzerine satış yapılmamıştır. Böylece Ebû Yûsuf'un fetvasına göre iş çözümler. Onun iki çözümü (hilesi) ne bir hakkı iptal etme ve ne de bir hakkı geçersiz (bâtil) kılma şeklinde değil bir sıkıntıdan çıkış olarak değerlendirilir. Şüphesiz bu makalede ne bu konunun uzunca açıklamasına ve ne de Hanefi fakihlerinin var saydığı ve naklettiği birçok misallerle ilgili uzun uzun konuşulmasına müsamaha edilmiştir. Fakihler onları *mehâric* ve *hiyel* bölümlerinde tasnif etmişlerdir.

Ahkâmın Tağayyuru

Ebû Yûsuf'un istihsan metoduyla fetva verdiği kaidelerden en önemlisi hükümlerin değişmesi (*tağayyuru'l-ahkâm*) kuralıdır. Fakihlerin çoğu, örneğin İz b. Abdisselâm, İbn Kayyim el-Cevziye, Şihâbuddîn el-Karafî, Necmuddîn et-Tûfî ve diğerleri bu kaideye atıfta bulunmuştur. Bu kaidenin anlamı şudur: İlet ve adet değiştirdiği için yahut zaruret ve maslahat gerektirdiği için zaman, yer ve hallerin (*ahvâl*) değişmesiyle ona uygun olarak içtihad, fetva ve ahkâm'ın değişmesi söz konusudur. Bu değişim fukahânın koyduğu şartlara ve kurallara uygun olarak gerçekleşir.

Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Harac* adlı eserinde rivayet ettiği ve yuvarıkta işaret ettiğimiz kaidenin uygulamadaki örneği şöyledir: Şehirlerin ve ahvalın değişmesinden dolayı Ömer b. Hattab (r.a) dönemindeki haraç vergisi Ebû Yûsuf'un döneminde azalmıştır.

Cumhuri fukaha ve mezhep imamaları arasındaki yaygın /egemen görüşe de işaret etmek gerekir. Ebû Hanîfe ve onun öğrencisi Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî bunlardan bazılarıdır. Ahkâmın değişmesi menkûl şerî delillerle ilgili olarak hakkında nas olmayan meselelere hasredilmiştir. Ancak bir meselede genel kural şudur: şerî nas bulunduğu orf, adet ve ihtiyaçlar değişse de nassa tabi olmak, ona bağlanmak (*iltizâm*) ve ondan ayrılmamak gerekir. Çünkü "nas orf, adet ve içtihadattan daha kuvvetlidir" ve yine "mevrîdi nasta içtihadta mesağ yoktur." külli kaidelerde de bunlar yer almaktadır.

Ancak Bağdat'ın *kâdî'l-kudâtı* Ebû Yûsuf şöyle demiştir: Şerî nas

örf ve âdet üzerine bina edildikten daha sonra adet değiştiğinde istihsanen adete ittiba etmek caizdir, çünkü adet “Adet, özen gösterilendir.” Şerî nassın kendisinde mevcuttur.? Bu, gördüğümüz gibi, şu külli usûl kaidesinin geniş bir uygulamasıdır: “Varlık ve yokluk bakımından illet üzerine bina kılınan şerî bir hüküm illetiyle birlikte devam eder.”

Buna şöyle örnek verilir: Buğday ve arpa Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde ölçülebilir (*mekîlât*)cinsindedi. Yani onlar ölçü ile alınıp satılıyordu. Bunların ölçü ile alınıp satıldığını bildiren hadisi şerif rivayet olunmuştur. Ancak Ebû Yûsuf döneminde adet değişmiş bu şeyler tartılanlardan yani tartıyla satılanlardan olmuştur. Ebû Yûsuf da şerî nassa rağmen yeni adeti kabul etmiştir. Bunun nedeni de adetin nassın illeti ve tatbiki şartının olmasındandır. Şayet illet değişirse adete dayalı hükümü uygulama şartı kabul olunamaz.

Diğer bir ifadeyle İbn Abidîn’in naklettiği gibi “Ebû Yûsuf nassı adetle gerekçelendirmeyi (*ta’lîl*) kast etmiştir. şu demektir. Buğday, arpa, hurma, tuzun ölçülebilir (*mekîl*) olduğuna altın ve gümüşün ise tartılabilir (*mevzûn*) olduğuna dair nas bulunmaktadır. Çünkü bunlar o dönemde böyleydi. O dönemdeki nas ancak adete göre olmuştu. Hatta bu dönemdeki adet buğdayın ölçü ile altının tartı ile satılması şeklinde olsaydı nas buna uygun gelirdi. Bir kısım eşyada nassın illeti ölçü olması ve bir kısım eşyada tartı olması adettir. Adet dikkate alınandır (*el-menzûru ileyhâ*) şayet adet değişirse hüküm de değişir, değişen yeni adete itibar etmekle nassa muhalefet edilmiş olmaz. Bilakis burada nassa uyulmuş (*ittibau’n-nas*) olur.”

Diğer bir ifadeyle Ebû Yûsuf’un ahkâmın tağayyuru kaidesi hakkındaki istihsan anlayışı Allah korusun nassın tağayyuru demek değildir. Şerî nas ona ve ondan başkalarına göre kutsaldır (mukaddes). Hiçbir şekilde dokunulması/ihlal edilmesi caiz değildir. Ancak ona göre istihsanın anlamı nassın kendisine uymaktır. Çünkü istihsan genel emare/olgu üzerine bina olmuştur. Dolayısıyla uygulama şartının yerine getirilmesi gerekir. O da istihsanın dayandığı adet illetinin devam etmesidir.

Hatîp el-Bağdâdinin Ebû Yûsuf'tan rivayet ettiği diğer bir örnek ise tuhaftır. O da şudur: Cafer'in annesi Ebû Yûsuf'a bir mesele hakkında fetva vermesini istediği bir mektup yazar. Ebû Yûsuf onun hoşlandığı bir fetva verir. O da Ebû Yûsuf'a dinarlar, dirhemler, güzel koku ve gümüş gibi kıymetli madenleri ihtiva eden bir hediye gönderir. Onu yanında oturan arkadaşı görür ve Ona Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu hadisini rivayet eder: "Bir kimseye hediye verilirse yanında oturan arkadaşları da onda ortaktır." Ebû Yûsuf ise ona şöyle cevap verir: "Bu insanlar arasında süt ve hurmanın hediye olarak verildiği dönemde böyleydi." Diğer bir ifadeyle Ebû Yûsuf istihsan konusunda hadiste yer alan adetin değişmesiyle şerî hükmün değişeceği kuralını dikkate alarak bu mesele hakkında bir çıkış yolu bulmuştur.

Ebû Yûsuf'un bu görüşü Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyede yer almıştır. Çünkü Mecellede şöyle denmektedir: "*ezmânın tağayyuru ile ahkâmın tağayyuru inkar olunamaz.*" (Mecelle Md.39) Bu madde "*el-Mecâmi*" diye bilinen kitapta yer alan kaidelerden biridir. Mecelle heyeti bu maddeyi önemi sebebiyle başbakana sunduğu kararında şöyle açıklamıştır: "*Örf ve adete dayalı meseleler asırların değişmesiyle de değişir.*" Bu, gördüğümüz gibi önemli bir kaidedir. Ebû Yûsuf ve emsalinin derin düşüncesine ve pratik yargı taleplerinin etkisi altında kaldıklarına işaret etmektedir. Ayrıca insanlara kolaylık sağlamak, kurtuluş, gelişme ve medeniyetin gereksinimlerine uygun muameleler geliştirmek için istihsanın yararına işaret etmektedir.

Zaruret İçin Kolaylık Kaidesi

Diğer bir kaide de ahkâmın değişmesi kaidesinin benzeri şu kaidedir: Zorluk ve meşakkatı kaldırmak için zaruret sebebiyle muâmelatla ilgili kolaylık sağlamaktır. Bu kaide fıkıh kitaplarında birçok farklı ifadelerle yer almaktadır. Onlardan bazıları şunlardır: "*Meşakkat teysiri celbeder,* (Mecelle, Md.17) *Bir iş dar olduğunda genişler.* (Mecelle, Md.18) *Zaruretlar haramları mübah kılar.* (Mecelle, Md.21)" Bu kaidenin uygulama örneklerinden bazıları şunlardır: Kişinin hayatını savunmak için saldıranı öldürmesinin caiz olması, aç olan kimsenin yiyecek bir şey bulamadığı zaman hayatını kaybetme korkusundan dolayı meytenin etini yemesi veya susamış

kimsenin su bulamadığı zaman içki içme ruhsatı gibi. Hanefilerin tedavi için içki içmeye istihsanen izin vermeleri, zorluk ve umumu belvâ sebebiyle bazen kolaylık göstermeleri şu ayete dayandırılmıştır: “Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir).” (Bakara, 2/280)

Cumhuru fukaha bu kaideyi şu kuralla sınırlandırmıştır (*kayyede*): “şüphesiz meşakkat ve zorluk nassın bulunmadığı durumlarda dikkate alınır.” Bu iki imam Ebû Hanîfe ve öğrencisi Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî Cumhuru fukahadandır. Ancak *kadî'l-kudât* olan Ebû Yûsuf nassın bulunduğu hususlarda dahi meşakkat ve zorluğu dikkate alarak istihsanı caiz görmüştür. Ebû Yûsuf'un bu alandaki görüşü Hz. Ömer b. Hattab ve başkalarından rivayet edilen teamülere ve bu makalede tafsilane imkân bulunmayan diğer şerî delillere dayanır. Bu görüş ahkâmın değişmesi kaidesi münasebetiyle bize ulaşan Ebû Yûsuf'un görüşüyle müşahhas hale gelmiştir.

Hakkın Kötüye Kullanılması

Hakkı kötüye kullanılması Ebû Yûsuf'un kıyasa muhalif ve istihâna tabi olduğu hükümlerindedir. Hakkı kullanmanın caiz olduğu bilinen bir şeydir. Esas itibarıyla hakkın kullanımı tazmini gerektirmez. Zira bu husus *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* ve *el-Mecâmi'*de yer alan külli kaideye şöyle ifade edilmiştir: “cevazı şerî tazmine münafidir. Örneğin kişi kendi mülkiyetindeki bir yerde kuyu kazar ve bir hayvan bu kuyuya düşüp telef olursa kuyuyu kazan kişi tazminde bulunmaz.” (Mecelle, Md.91) Kuyuyu kazan kimse hukuken caiz olan bir fiil işlediğinden dolayı bu şerî cevaz kazılmış kuyuya hayvanın düşüp zarar görmesi sebebiyle tazmin sorumluluğunu failden kaldırmıştır.

Ancak bazı durumlarda hakkın kullanımından dolayı başkasının maddi zarar görmesi söz konusu olabilir ve hakkı kötüye kullanma yoluyla bir zarar meydana gelir. Bu hakkın kullanımından dolayı doğabilecek zarar engellenebilir mi veya bu zarar tazmine sebep olur mu? Bu konuda fıkıh mezhepleri ile hukukçular farklı (ihtilaf) kanaatlere sahip olmuşlardır. Bu makale ihtilafın detayını vermeye müsait değildir. Ancak Hanefî imamlarının özellikle cari olan muamelat hükümlerinde bu soruya verdikleri cevapta aralarında

ihtilaf etmişlerdir. Kadihân fetvasında da rivayet olunduğu gibi imam Ebû Hanîfe şöyle demiştir: “ kendi mülkiyetindeki bir arazide tasarruf eden kimse komşusuna zarar verse de bu tasarrufu engellenemez.” Hanefî mezhebi kıyasla amel ederek zahiru’r-rivâyede bu görüşü esas almıştır.

Ancak Ebû Yûsuf kıyası terk etmiş ve istihsanen bunun aksini söylemiştir. Mecelle-i Ahkam-ı Adliye de bu görüşü almıştır. Çünkü Mecelle’de bu husus şöyle yer almıştır. “hiç kimse kendi mülkiyetindeki bir arazide tasarruftan ebedi men olunamaz ancak başkasına fahiş zarar verirse engellenir. (BAK)” (Mecelle Md.1197) , “Fahiş zarar hangi şekilde olursa olsun ödenir...” (Mecelle, Md.1200)

Bu konudaki istihsan Mecelle ve el-Eşbâh ve’n-Nezâir adlı eserlerde şu küllî kaideye dayandırılmıştır: “mefâsidi defetmek menâfii celbten evladır.” (Mecelle, Md.30) bunun anlamı şudur: Kişi hakkını kullanırken komşusuna fahiş zarar verdiğinde bu hakkını kullanmaktan engellenir. Çünkü kişinin komşusuna fahiş zarar vermesine engel olmak hak sahibine menfaat sağlamaktan evladır. Hakları mutlak bir şey olarak görmeyen bu görüş sosyal adalet düşüncesine uygun önemli bir görüştür (kavl). Bilakis sosyal adalet fikrinde mutlak ferdiyet görüşüne dayalı göreceli (nisbî) sınırlı maslahatlara itibar olunmuştur.

Farklı haklar arasında denge bulunmasından ve sosyal hayatta bu hak sahiplerinin mutluluğundan dolayı maslahatların bir kısmı diğeriyle sınırlandırılmıştır. Hakkı kötüye kullanım düşüncesi bugün modern teorilerin en önemlilerinden sayılır. Bu düşünce genellikle zarar kastı (niyyet) fikri üzerine bina olunmuştur. Daha önce zikredilen, 18.yüzyıl maliki fakihlerinden Ebû İshâk eş-Şâtıbî olarak bilinen İbrahim el-Lahamî el-Gırnatî el-Muvâfakât Fî Usûli’s-Şerîa’ adlı eserinde bu zarar fikrine atıfta bulunmuştur. Bu makalede bu düşüncenin anlamını genişçe anlatmaya imkân yoktur.

Hükümler ve Özel Fetvâlar

Kâdî Ebû Yûsuf’un verdiği hükümler, fakih Ebû Yûsuf’un fetvaları, müctehid Ebû Yûsuf’un içtihatlarının her biri sayılmayacak

kadar fazladır. Pek çok Hanefî fıkıh kitaplarında bunlar ayrıntılı olarak yer almıştır. Ayrıca diğer mukayeseli fıkıh kitaplarında da yer almıştır. Dolayısıyla bunları bir makale veya bir kitapla sınırlandırma imkânı yoktur. Ancak bu hükümlerin, fetvaların ve görüşlerin bazıı için özel temayül vardır. Ebû Yûsuf'un fikri derinliğini, dirayetini ve adaletini bize resmetmekte, karşılaştığı hukuki tartışmaların zorluğunu ve hakimlik makamının etkisini delil olarak bize vermektedir. Biz bunlardan bariz bazı örnekler sunacağız. Bunlar beyyine, akidler, tasarruflar, niyyet ve iradeyi himaye, kefaletle hakları güvence altına alma, muâmelatı kolaylaştırma ve kolaylık sağlama gibi konularda yer alır. Ayrıca özellikle fiili tasarrufların tazmin bölümünde veya yeni kavramla medeni ceza sorumluluğu kısmında bunları görmek mümkündür.

Birincisi: el-Beyyine

Hz. Peygamber (s.a.v) buyurmuştur: “*insanlara dava konu olan şey verilse canlarını ve mallarını isterler.*” Dolayısıyla ispat ve delillerin (*beyyinât*) büyük önemi vardır. Onların kabul edilmesi ve tedkinde ihtiyatlı olunması gerekir. Bir meselede temel kural şudur: İkrarın aksine beyyine kabul edilmez. Çünkü ikrar delillerden (*beyyinât*) daha kuvvetlidir. Zira kişi ikrarıyla sorumlu tutulur. Ancak Ebû Yûsuf gibi bazı fakihler şunu söylemiştir: İkrar eden (*mukir*) bu durumun benzerinde mukarrun lehine yemin etmesini isteyebilir. Bu görüşü Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye de benimsemiştir. (Mecelle Md.1589)

Diğer bir misal şudur: Yemin edenlerden birinin yemin etmesi ancak hasmın talebi ile olacağını ifade eden temel kurala rağmen imamların bir kısmı bu hakkı hâkime verdiklerini zikretmişlerdir. O temel kural da şudur: İddiasını sağlamlaştırmak ve bir şeyin hak olduğunu delilleriyle ispat etmek (*ihkâk-ı hak*) için talep edilmeden müddeinin yemin etmesini istemektir.

Kadının gaib olan kocasından nafakasını üstlenmesini talep ettiği Ebû Yûsuf'un kocasının kendisine hiçbir şey bırakmadığına ve nafaka vermediğine dair Allah'a yemin etmesine hükmetmesi bu örneklerdendir. Hanefî mezhebi de bu görüşü benimsemiştir.

İkincisi: Tasarruflarda ve akitlerde niyyet ve iradenin korunması

Yine Ebû Yûsuf'un bazen akit yapan tarafların niyyetini tefsir etme konusunda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmesi, eşyanın anlamı ve hükümlerin maksadı konusunda Ebû Yûsuf'un derinliği ve insanların teamüllerini adetlerine uygun olarak ihyâ etmeye olan düşkünlüğüdür. Örneğin: Herhangi bir hükümde mecazi anlamla hakiki anlam çatıştığında örfe göre ikinci anlamın kullanımı galip ve sürekli olur. Dolayısıyla Ebû Yûsuf hakiki anlamı akit yapan tarafların niyyetini temsil ettiğini dikkate alarak tercih etmiştir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye de bu görüşü külli kaidelerinde şöyle ifade ederek benimsemiştir: “*Adetin delaletiyle hakikat terk edilir.*” (Mecelle Md.40)

Sefihin yani savurgan (*mübezzir*), israf eden (*müsrif*) ve ahmak (*muşaffel*) olanın medeni haklarının kısıtlılığı (*hacr*) iradenin himayesi ile ilgili örneklerindendir. Ebû Yûsuf bu kısıtlılığa engel olmuştur. Zira bu kısıtlılık, şahıs üzerinde bir tasarruftur. Şahıs ise maldan daha fazla önemlidir. Dolayısıyla ona göre kişinin malını korumak için hürriyetini kısıtlamak caiz değildir. Ancak bu konuda Ebû Yûsuf ve mezhep fakihlerinin çoğunluğu (*cumhûr*) Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir. Onlar birçok nakledilen (*menkûl*) ve akli (*makûl*) delillere dayanarak sefihin medeni tasarruflarının kısıtlılığını caiz görmüşlerdir. Sosyal ilişkilerle ilgili olarak Ebû Yûsuf ve çağdaşlarının görüşü insanların adetlerine daha uygun bir görüştür. Çünkü sefih zayıf iradeli bir kimsedir. Medeni haklarını kısıtlamakla, hile yapanların istismarlarından onu himaye etmek, şahıs ve mal varlığı birlikte korunmuş olur.

Yine Ebû Yûsuf borçluların talebine binaen iflas eden borçlunun veya borcu geciktirenin medeni haklarının kısıtlanmasını caiz görmüştür. Bu görüş yine Ebû Hanîfe'ye muhalif bir görüştür. *Sefih* üzerindeki velayet meselesinde Ebû Yûsuf'un Hanefi mezhebindeki zâhir-i rivayeye muhalif olması da bunun benzeridir. Çünkü Ebû Yûsuf *velâyet-i âmme* sahibi olmasından dolayı bu velayet hakkını hâkime tahsis etmiştir.

Aynı şekilde Ebû Yûsuf malın üzerindeki velayet konusunda

seçilmiş vasînin vesayetinin tahsisini caiz görmesiyle *zahiru'r-ri-vâyeye* muhalif görüşü benimsemiştir.

Üçüncüsü: *Hakların yargı ile ilgili kefaletle (el-kefâletu'l-kadâiye) sağlamaştırılması*

Kocasının sorumluluğu altında (zimmet) kadının nafaka hakkı vardır. Ebû Yûsuf, kadının kocasının seferde uzun kalmasından dolayı sefere çıkmadan önce bir aylık nafakasını temin etmesi hususunda kocasından kefil almasını istihsanen caiz görmüştür. Ebû Yûsuf'un bu görüşü Hanefi mezhebinde *muftâ bih* olan görüştür. Aynı şekilde varisler arasında hamile biri varsa ve doğum yapmadan önce terekenin taksimini isterlerse Ebû Yûsuf onlara şunu şart koşturmuştu: Çok sayıda çocuk doğduğunda bir çocuğun hissesini tutmalarını ve ilave olarak hamilenin payını garanti eden kefilî öne geçirmeleri gerekir.

Dördüncüsü: *İşlemleri (muâmelât) kolaylaştırmak*

Fıkıh meseleleri karmaşıktır ve zordur. Ancak anlaşmazlıkları halletmeye yetkili olan kimselerle (*velayâtu'l-kadâ*) o anlaşmazlıklarla meşgul olan ve onları iyi bilen kimseler onların değerini bilir. Bundan dolayı zorluk ve meşakkati kaldırmak, davaları (*husûmât*) sonuca bağlamada kolaylık sağlamak, muâmeleleri ve akitleri sahih kılmak için imkân oldukça onları kolaylaştırmaya ve yaymaya gayret ettiklerini görüyoruz.

Ebû Yûsuf'un istihsan metoduyla yetkisiz temsilciye (*fudûli*) muamelelerinde genişlik tanınması yine bu örneklerdendir. Örneğin yetkisiz temsilci (*fudûli*) sahibinin izni olmadan bir kumaşı sattıktan sonra müşteri ondan bir gömlek diker ve mal sahibi de buna onay verirse bu satış akdi Ebû Yûsuf'a göre sahihtir. Aynı şekilde ortaklar terekeyi taksim ederken bazı ortakların orada hazır bulunmamaları (*gâib*) halinde taksimin geçerli olması için onların (*gâib*) icazetinin olması gerekir. Ancak *gâib* olan ortak bu onaydan önce vefat eder ve daha sonra varisleri buna onay verirse imam Muhammed b. el-Hasan kıyasla amel ederek bu akdi sahih görmemiştir. Fakat imam Ebû Yûsuf'a göre istihsanen bu akid sahihtir.

Ebû Yûsuf'un vakıf hakkındaki şu görüşü muamelatla ilgili hükümlerdedir. Vakıf, şartları yerine getirilerek mücerred şeklin gerçekleştirilmesiyle bağlayıcı olur. Ebû Hanîfe'ye göre vakfın bağlayıcılığı hakim (kâdî) hükmüne istinad etmesine ve Muhammed b. Hasan'a göre ise teslimine bağlı olmasına karşın Ebû Yûsuf'a göre vakfın bağlayıcılığı hakim hükmüne veya teslimine şartına bağlı değildir.

Terekeyi *zevi'l-erhâm* olarak bilinen mirasçılar arasında paylaşmak mirasla ilgili hükümleri açıklamada kolaylık sağlama kısmındadır

Ebû Yûsuf bazen terekenin Muhammed b. el-Hasan'ın da benimsediği gibi usûlün sıfatına göre değil furû olan kişilerin niteliğine göre (*sıfatu ruûs-i furû'*) yapılacağına dair görüşü benimsemiştir. Miras hukuku kitaplarında bu husus detaylı olarak açıklanmıştır. Diğer bir örnek te şudur: Ebû Yûsuf ölümcül hasta ile mirasçısının arasında mislî bedelle satımın ve alımın caiz olacağını ifade eder. Bu, Ebû Hanife'nin görüşüne aykırıdır. Ona göre bu satış şüpheli olup (*meşbûh*) hastanın vefatından sonra varislerinin onayına bağlıdır.

Beşincisi: Fiili tasarruflarda sorumluluk (daman)

Fiili tasarruflar alanı fıkıh ve yargı alanlarının en önemli olanıdır. Burada hâkimin bilgisi, dirayeti ve uzmanlığı, yine işlerin hakikatını bilme ve toplumun ihtiyaçlarını anlama kabiliyeti ortaya çıkar. Bu tasarruflar, bilindiği gibi, kişinin haksız fiilleri (meşru olmayan amelleri), irtikap ettiği suçları ve bunlarla başkalarına verdiği zararları kapsar. Bu alanda *kâdî'l-kudât* Ebû Yûsuf'un nadir kararları ve bilinmeyen hükümleri vardır. Onlardan bir kısmını ayrıntılı veya etraflıca değil sadece bir örnek olarak zikredeceğim. Ebu Yûsuf gasb edilen bir çocuğun kendisini koruma konusunda kusurlu davranması halinde şöyle demektedir: Çocuk kendisini öldürür veya hayvandan atarak kusurlu olarak ölümüne sebebiyet verirse Ebû Yûsuf'a göre çocuğu gasb eden kişi (*gâsıb*) zararı tazmin eder.

Aynı şekilde iyileştikten sonra izi kalmayan yaralama ve

dövme konusunda şöyle demiştir: Dövülen ve yararlanan kişi tedavi bedeli ve doktorlara verilen ücret gibi yaptığı masrafları talep etme hakkına sahiptir.

Ebû Yûsuf'un verdiği hükümler ve fetvalar şunlardır: Kamuya ait yolda kuyu kazma meselesi ile ilgili olarak Ebu Yûsuf'tan şu rivayet gelmiştir. Kişi yoldaki bir taştan dolayı tökezler ve o kazılan kuyuya düşerse taşı yola koyan kişi tazminle sorumlu olur. Zira kuyuyu kazan kişi eliyle taşı yola koymuş gibidir. Taşı yola bırakan kimse bilinmiyorsa kuyu sahibi tazminle sorumlu olur. Bir kişi ikinci şahsın yola döktüğü sudan dolayı kayarak kuyuya düşerse suyu yola döken kimse tazminle yükümlü olur. Şayet yağmur suyu ise bundan dolayı kişinin ayağının kayarak kuyuya düşmesi ve zarar görmesinden dolayı kuyu sahibi tazminle yükümlü olur. Fakat kişi işçilerinden birine kamuya ait yolda kuyu kazmasını emretmiş ve ikinci bir şahıs o kuyuya düşerek ölmüşse diyeti kuyu kazma emrini veren kişinin kabilesi (âkile) tarafından ödenir. Bu, Ebû Yûsuf'un istihsan metoduyla verdiği bir hükümdür. Yine kişi, yetkili makamın (*ulu'l-emr*) izni olmadan bir kuyu kazdıktan sonra bir şahıs o kuyuya düşerek açlık ve acıdan dolayı ölürse imam Ebû Hanife kuyu sahibini tazmine sorumlu tutmamıştır. İmam Muhammed b. el-Hasan ise kuyu sahibini tazminle yükümlü tutmuştur. Ancak imam Ebû Yûsuf o kişinin açlıktan dolayı değil üzüntüden dolayı ölümünün gerçekleşmesi halinde tazmin edilebileceğini ifade ediyor. Yine, Ebû Yûsuf saldırgan köpeğin satımı konusunda Hanefi mezhebinin diğer imamlarının görüşüne aykırı olarak bu satımın bir yararının olmadığını söyleyerek bu satımı yasaklıyor.

Bu kısa makalede, dar bir alanda verdiğimiz bu örneklerle yetiniyoruz. Bu örneklerde Ebû Yûsuf ile ilgili yeterli delil bulunmaktadır. Şöyle ki O Bağdat'ta, Arab ve İslam dünyasında *kâdî'l-kudât* lakabını ilk kullanan, ilim ve adalete/yargıya saygı gösterilmesi için ilim adamlarına özel kıyafet giyindiren ilk kimsedir. Şüphesiz Ebû Yûsuf ilmi derinliği, ince pratik araştırma yeteneğini kendisinde toplamıştır. Fıkıhın ilkelerini/temellerini Ebû Hanife'den ve yargının temellerini Ebû Leylâ'dan almıştır. Ancak fıkıh ilmi kaideleri ve yargılama sanatı kurallarından iktisap ettiğinin birçoğunun üzerine

kendi gayret ve içtihadıyla ilavede bulunmuştur. Ebû Yûsuf ilmi amelle, fıkhu yargıyla bir arada cem' etmesindeki başarısı bu fakih kâdînin bir taraftan hadis ehline meylederek mezhepte arkadaşlarının (ashab) en muhafazakarı olması, diğer taraftan re'y konusunda onlardan daha fazla geniş ve serbest davranarak onların arasında nasıl kalmayı başardığını bize açıklamıştır. Bunları ahkâmın değişmesi, zaruretten dolayı kolaylık ilkesi ve hakkın kötüye kullanılması hususlarıyla ilgili olarak yukarıda istihsanın uygulanması kısmında açıkladık.

Ameli uygulama tek bir metotla kayıtlanamaz. Bilakis sabit adalet esası üzerine oturtulur. Daha sonra biyolojik ihtiyaçlar ve yaşamın gereksinimleri ölçüsünde ondan serbestlik ve genişleme doğar. Bunu ondan öce ve sonra başkası ispat ettiği gibi Ebû Yûsuf ta ispatlamıştır. Yüce şeriat (*şeriat-ı ğarrâ*) şehirlerin ve dönemlerin tümünde medeniyete uygun hükümler koymuştur. Hayır bilakis değişim ve gelişme kuralına uygun olarak o medeniyete doğru yönelmiş ve ona yürümüştür.

